

Vukosava Atanacković-Salčić

NOVE RANOKRŠĆANSKE CRKVE NA PODRUČJU MOSTARA

Uz mnogobrojna zaštitna arheološka istraživanja na području Hercegovine, koju je pokrивao Zavod zaštitu spomenika kulture u Mostaru prije rata, ističu se osobito novi nalazi na dva arheološka lokaliteta s ostacima ranokršćanskih crkava na području Mostara, koje su istražene u razmaku od deset godina. Jedna je crkva otkrivena u Sutini kod Mostara, a druga u Humi-Lišanima u Bijelom Polju. Oba lokaliteta otkrivena su slučajno, prilikom građevinskih radova. Tim nalazima područje Mostara dobilo je veliki značaj za istraživače ranokršćanske arheologije. Činjenica da se oba lokaliteta nalaze uz nekadašnju glavnu rimsku cestu, koja je iz Narone (kod Metkovića) išla za Mostar dolinom Neretve, pa dalje za Bijelo Polje, Bahtijevicu (Prenj) i Boračko jezero za Konjic i Ilidžu kod Sarajeva, te da su uz njih još ranije pronađeni ostaci rimskih naselja, govori u prilog ustrojstvu i organizaciji ranokršćanske religije i o određivanju lokacija pri podizanju crkvenih zdanja, kako na ovom području tako i u rimskoj provinciji Dalmaciji. Time se nameće i pretpostavka kojoj su biskupiji mogle tada pripadati te dvije ranokršćanske crkve. A. Tomašek napominje da je za Mostar moguć naziv SARSETERUM (SARSITERION).

Đ. Basler daje prijedlog i locira Sarseterum u Žitomisliće.¹ Je li područje Mostara, s već poznatim crkvama u Cimu (Mostar),

---

¹ Đ. Basler, *Kršćanska arheologija*, Crkva na kamenu, Mostar, 1986., v. kartu na str. 141.

Grčine (Potoci), Čerin (Čitluk), Žitomislići (Mostar), Mokro (Široki Brijeg), te naše crkve u Sutini i Humi-Lišanima, možda pripadalo jednoj zajedničkoj biskupiji, koja se tada zvala Sarseterum, trebalo bi još znanstveno istraživati. (Tab. II.) U historijskim okvirima, gledajući na događaje koji su se zbivali u nemirnim vremenima, kada su izgrađene te crkve, može se reći da su tada, s jedne strane, provalili Huni u Panoniju 375. godine, a odmah za njima, s druge, 401. godine i Zapadni Goti, koji su vjerojatno tada porušili Mogorjelo (Čapljina) i glasoviti Mitrej u Konjicu, i u samo jednom naletu razrušili veći dio rimske provincije Dalmacije,² nisu mogla biti pošteđena ni naselja, pa ni sakralni objekti. Stoga se postavlja pitanje kada su mogli biti podignuti ti novopronađeni ranokršćanski crkveni objekti na području Mostara i u kojem su periodu mogli egzistirati tako da su nastavili kontinuitet u nekom povoljnijem vremenu, ali vraćajući se uvijek prvobitnoj ideji o poštovanju sakralnog života i uzvišenog htijenja.

Crkva u Sutini

Ranokršćanska crkva u Sutini (St. Ivan - Sutivan) nalazi se na lokalitetu Crkvina, gdje se nalazila srednjovjekovna nekropola stećaka iz XIV. stoljeća s kasnijim ukopavanjima do XV. stoljeća.

Prilikom izgradnje tvornice *HEKOM* u Sutini Služba zaštite spomenika kulture je intervenirala na spasavanju manje nekropole stećaka, koja se našla na lokaciji objekata buduće tvornice.³ Za vrijeme arheološkog istraživanja grobova slučajno je, nešto južnije, pronađen lokalitet Crkvina s obrađenim kamenim tesanicima na površini zemljišta.⁴ Na osnovi prikupljenih arheoloških podataka s terena načinjen je novi program zaštitnih istraživanja na Crkvini te su radovi obavljani u što kraćem roku, kako bi se mogla nastaviti gradnja tvorničkog objekta. Da bi se zaštitio lokalitet s nađenim

² Đ. Basler, o.c., str. 13.

³ U ekipi Službe zaštite na podizanju i premještanju stećaka sudjelovao je mr. Andelko Zelenika, a u istraživanju grobova i arheološkom iskopavanju crkve autor ovog rada 1878./79. A Zelenika, "Problem zaštite i prenosa stećaka u Hercegovini", *Hercegovina* 2, Mostar, 1982., str. 139, bilj. 40.

⁴ Naziv lokaliteta *Crkvina* slučajno smo saznali od jedne mještanke. Naziv i ostaci kamenih tesanika inicirali su postojanje crkve.

ostacima, prvo je ograničen teren oko crkve i postavljen je uvjet da se locirani objekt skladišta pomakne južnije. Lokalitet je većim dijelom istražen. Već u humusnom sloju do dubine 0,40 m pronađeni su temeljni zidovi ranokršćanske bazilike na užem prostoru od 30 x 20 m.⁵

Nakon toga radovi su obustavljeni dok se ne osiguraju financijska sredstva za konzervaciju arhitektonskih ostataka bazilike i temeljnih zidova, što predstavlja veliku kulturnohistorijsku vrijednost.

Ranokršćanska crkva je manja građevina, sačuvana samo u temeljnim zidovima, koji su vrlo solidno zidani u oltarnom prostoru od fino pritesanih kamenih kvadera. Većina fino obrađenih tesanika davno je raznesena za gradnju kuća kojima je taj lokalitet služio kao majdan kamena. Očigledno je pamćenje na sakralni objekt dugo ostalo u narodu, koji je lokalitet nazvao Crkvina, a tradicija se zadržala sve do kasno u XV. stoljeće, što se vidi po brojnim grobovima istočno od crkve. Jedan karakterističan primjer poštovanja crkvenog objekta kao svetog mjesta je sekundarno sahranjivanje u dvojni ozidani grob uz apsidu s južne vanjske strane koji je vjerojatno bio prekriven pločama. Sadržaj grobova bio je nekad davno rasturen. Ozidani grob pripada srednjem vijeku, a izgrađen je kada je crkva bila većim dijelom očuvana.

Objekt crkve je skromnih dimenzija, 23,10 x 14,50 m.

U vrijeme iskopavanja prvo je otkrivena apsida s istočne strane crkve. Apsida je polukružna, građena od fino isklesanih kamenih kvadera. Apsida s vanjske strane ima dva kontrafora. Orijehtacija crkve je istok - zapad, s ulazom na zapadnoj strani. Ulazni dio je iz nartekse u naos kao centralni prostor u crkvi. Narteks je istražen samo s južne strane, gdje je otkriven masivni zid, koji se nastavlja na južni zid centralnog prostora. Na ulazu u naos otkriven je profiliran kameni prag *in situ*, koji je pukao po sredini, a ima rupu za uglavljanje vrata. Na južni zid centralnog prostora nastavlja se još jedan poprječni zid, koji naglašava još jednu novu prostoriju na južnoj strani, čiji se ostaci nisu sačuvali. (Tab. I.)

---

⁵ Međutim, radovi su obustavljeni dok se ne osiguraju financijska sredstva za konzervaciju i dovršenje arheoloških istraživanja. Sredstva nisu nađena i objekt i danas stoji zapušten u dvorištu tvornice.

Istražujući čitavu južnu stranu, pored ostataka crkve, otkriveni su na više mjesta dugački paralelni zidovi, ali zbog slabe očuvanosti nije se mogao ustanoviti njihov raspored. Vjerojatno se ovdje radi o više stambenih objekata, jer se u plitkom kulturnom sloju ispod humusa našlo dosta krovne cigle i rimske grube keramike. Nažalost, čitav prostor s južne strane je toliko raskrčen da se nije mogao locirati niti jedan prateći objekt uz crkvu, ako ih je bilo.

Unutarnji prostor crkve s naosom i centralnim prostorom možda ukazuje o trodjelnoj podjeli, što bi trebalo posebno istražiti. Centralni se prostor sastoji od naosa, zatim krstionice u sjevernom odijeljenom prostoru, na koji se s istočne strane nastavlja još jedna prostorija, čiji su zidovi oštećeni sa sjeverne strane. Ulaz iz narteksa u sjeverni odijeljeni prostor s krstionicom, koja je bila popođena hidrauličnim malterom, nije dovoljno istražen. Centralni prostor crkve ima jedan uzan hodnik na južnoj strani. Po kamenim arhitektonskim fragmentima s lučnom profilacijom i podosta kamenih kvadera sedre, koji su u većem broju nađeni u centralnom prostoru i oko njega, može se pretpostaviti da je centralni dio crkve bio nadsvođen. Najinteresantniji je oltarni prostor (Tab. I.), koji je po svoj prilici bio dograđivan više puta, što bi trebalo još analizirati. Čitav prostor apside bio je popločan tankim pločicama različita oblika. Na osnovi svih prikupljenih podataka možemo datirati crkvu u ranokršćanski period u IV. i V. stoljeće.⁶

Crkva u Humi-Lišanima

Druga ranokršćanska crkva u Humi-Lišanima (Potoci) otkrivena je slučajno, prilikom gradnje stambene kuće. Kopajući temelje za kuću, vlasnik je bagerom izvadio više komada kamene arhitektonske plastike, neoštećene, i o tome odmah obavijestio Službu zaštite u

---

⁶ Pronađeni i istraženi grobovi koji su bili raspoređeni istočno od crkve pripadali su srednjem vijeku i datiraju se u XIV. stoljeće. Grobovi su bili poredani u redove, a građeni su od kamenih ploča pravokutnog oblika i prekriveni su ravnom pločom. Osim toga bili su grobovi pokriveni pločama na dvije vode. Drugi su grobovi bili ukopani u голу zemlju i u njima su nađeni prilozi od više okruglih brončanih dugmeta s karičicom, koje se datiraju u XV. stoljeće. Ukupno je istraženo 15 grobova.

Mostaru.⁷ Svi pronađeni arhitektonski ostaci kamene plastike izvađeni su s dubine 2 - 4 m, i bili su izvrsno očuvani, ali su pružili dovoljno podataka da se može pristupiti zaštitnom arheološkom istraživanju.

Tako su pronađeni: dva kamena kapitela (*impost*) ukrašeni reljefnim križevima s cikcak-ornamentom, zatim jedan kameni kanal za vodu sa završetkom u obliku lavlje glave. Arheološka istraživanja, započeta pred rat, nisu dovršena. Prema tim istraživanjima otkriven je dio veće prostorije na dubini 3,60 m, koji je na dnu bio popločan fino obrađenim pločama. Prostor na kojemu se nalazi otkriveni dio građevine i na kojemu je dosta ostataka neidentificiranih građevina prostire se na oko 500 m². Crkva potječe iz IV. ili V. stoljeća. I ta je crkva otkrivena u blizini velikog rimskog naselja na Grčinama u Potocima, koje je već bilo poznato u literaturi. Oba su lokaliteta udaljena jedan od drugog oko 3 km zračne linije. Neposredno uz crkvu nalazi se manja nekropola stećaka, a u blizini je i vrelo Potoka.

Zbog velikog značaja objekata ranokršćanskih crkava potrebno je sustavno istražiti oba lokaliteta, prikupiti novu arheološku dokumentaciju i dovršiti započete poslove zaštite tih lokaliteta na području Mostara.⁸

---

⁷ Zahvaljujući vlasnicima, Milenku i Ljubi Vujičić, spašeni su nalazi s toga lokaliteta. Kada su čuli da dijelovi kamenih spomenika pripadaju crkvenoj građevini, odustali su od gradnje kuće na tom mjestu. U dogovoru s Općinom Mostar data im je u blizini nova lokacija za kuću.

⁸ Tema ovoga rada po prvi put je pripremljena i prikazana na *Savjetovanju arheologa Bosne i Hercegovine u Tuzli* i trebalo je da se objavi u *Godišnjaku Društva*. Kraći sažetak o istoj temi prezentiran je na *Međunarodnom kongresu za starokršćansku arheologiju* u Splitu i Poreču 1994. godine.

NEUE FRÜHCHRISTLICHE KIRCHEN AUF DEM GEBIET VON MOSTAR

Zusammenfassung

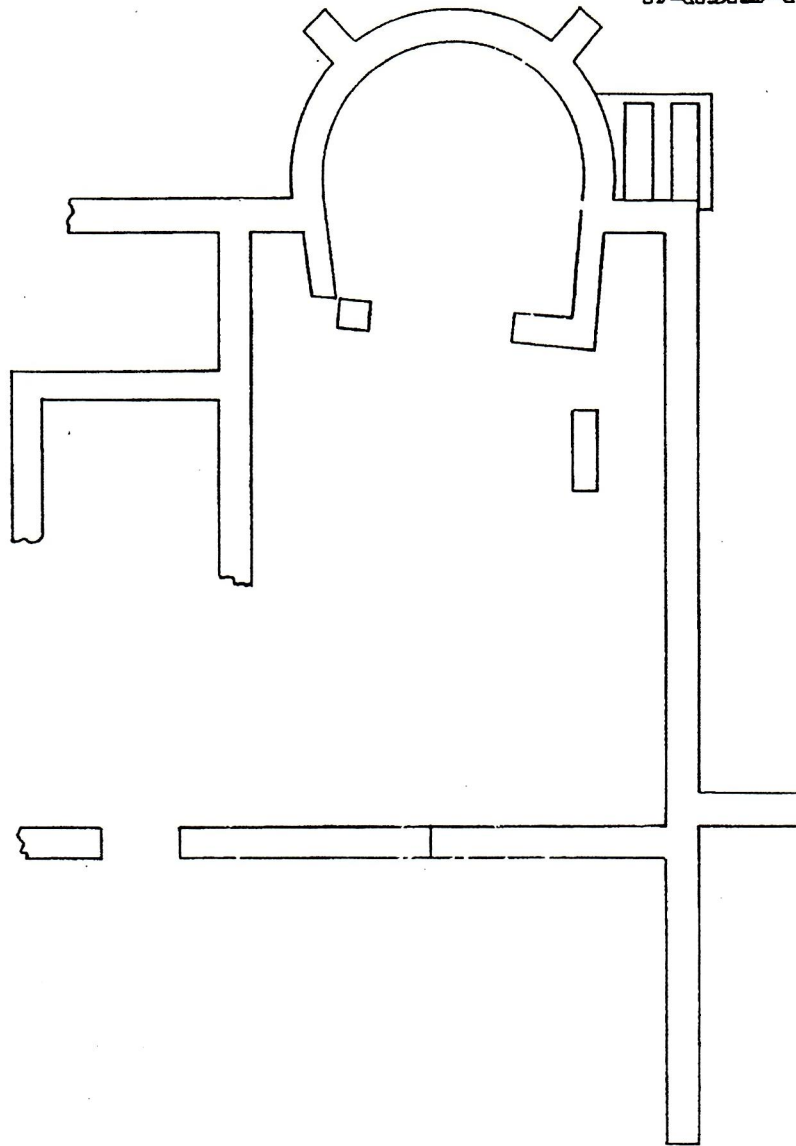
Zwei neuen frühchristlichen Kirchen wurden in den letzten zehn Jahren während Bauarbeiten auf dem Gebiet von Mostar entdeckt. Eine befindet sich in Sutina bei Mostar und die zweite auf der Lokalität von Kratine - Dabićevina in Humi-Lišani (Potoci) nördlich von Mostar in Bijelo Polje. Durch diese Funde bekam das ganze Gebiet um Mostar für Forscher der frühchristlichen Archäologie eine große Bedeutung. Die Fundorte liegen an der ehemaligen römischen Straße Narona-Mostar-Bahtijevice (Prenj) - Konjic - Sarajevo. Die Frage ist, zu welcher Diözese diese beiden frühchristlichen Kirchen gehörten, vielleicht zur Diözese Sarseterum (Sarsiterion).

Die Kirche in Sutina (St. Johannes) befindet sich an einer Stelle, wo sich in einer größeren Kontinuität die mittelalterliche Grabsäulennekropole aus dem 14. Jh. fortsetzt, die ins 4. und 5. Jh. datiert.

Die zweite frühchristliche Kirche in Humi-Lišani (Potoci) wurde zufällig beim Aufbau eines Wohnhauses entdeckt. Während der Grabungsarbeiten, gab der Besitzer sehr gut bewahrte Steinteile der architektonischen Plastik aus. Auch diese Kirche wurde in der Nähe einer größeren römischen Siedlung auf Grčine in Potoci entdeckt, die bereits in der Literatur bekannt war. Die Kirche stammt aus dem 4. und 5. Jh.

Ostaci ranokršćanske bazilike u Sutini

SUTINA KOD MOSTARA

